

ВІДГУК
офіційного опонента

доктора економічних наук, професора, член-кореспондента НААН
Гуторова Андрія Олександровича на дисертацію Левківського Євгенія
Володимировича «Розвиток вертикально інтегрованих структур
аграрного бізнесу в умовах глобалізації», подану на здобуття наукового
ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» у разовій
спеціалізованій вченій раді Поліського національного університету

Актуальність теми дослідження.

Модернізація економічних відносин, що відбувається в усіх секторах національної економіки, призвела до трансформації суспільно-економічних інтересів суб'єктів господарювання, появи неоінтеграційних процесів, оновлення форм організації й суспільного поділу праці, змін у розміщенні виробництва і галузевих продуктивних сил. Перехід до ринкових відносин в агропромисловому виробництві, їх розвиток за об'єктивним законом концентрації й монополізації в умовах глобалізації спричинив системну міжгалузеву дезінтеграцію, диспаритет у ціноутворенні на засоби виробництва й предмети споживання, загострив конкуренцію і посилив концентрацію на галузевих товарних ринках.

У результаті економічних трансформацій, розвиток в Україні форм господарювання на селі нині відбувається в умовах монополістичної конкуренції, ринковими лідерами в якій є інтегровані суб'єкти господарювання корпоративного типу. Ці великі аграрні підприємства забезпечують виробництво, переробку й експорт великих обсягів сільськогосподарської продукції, у багатьох аспектах репрезентують країну на міжнародних товарних і фондових ринках, формуючи інвестиційну привабливість агробізнесу серед міжнародних інвесторів. Важливими аспектами розвитку інтегрованих публічних корпоративних аграрних підприємств є переорієнтація їхніх бізнес-моделей на засади сталості, інклюзивності, корпоративної соціальної відповідальності.

Формування інтеграційної багатоукладності, що здійснюється шляхом корпоратизації для забезпечення конкурентоспроможності агропромислового виробництва є одним із ключових аспектів стратегічного бачення аграрного

устрою України на засадах сталого розвитку сільських територій, визначеного у проекті Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року.

Зважаючи на це, дисертація Левківського Є.В. набуває актуальності з наукового і практичного погляду, є дочною для України з огляду на турбулентність економічних умов господарювання і глобалізаційні виклики.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, темами, грантами.

Дисертація є складовою теми науково-дослідної роботи кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції Поліського національного університету «Інноваційна модель зовнішньоекономічної політики в умовах кризи глобалізації» (№ 0120U101915) та госпдоговірної науково-дослідної роботи «Розробка та наукове обґрунтування логістичного маршруту експорту сільськогосподарської продукції в умовах російської агресії» (госпдоговір № 26-06 від 21.06.2022 р.).

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Рецензована дисертація є комплексним дослідженням теоретико-методичних підходів і перспективних напрямів вертикальної інтеграції в аграрному секторі економіки України під впливом глобалізаційних процесів. Робота є логічно побудованою кваліфікаційною науковою працею із послідовно викладеним матеріалом на базі нормативно-правових актів України, статистичних даних Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики і продовольства України, наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених та особистих спостережень дисертанта.

Ступінь теоретичної обґрунтованості та відповідності результатів наукових положень, висновків і рекомендацій, розроблених у дисертації, підтверджуються застосуванням загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Розроблені методичні підходи до вирішення окремих задач базуються на фундаментальних положеннях економічної науки, системному

підході до вивчення економічних явищ і процесів, наукових розробках вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем економіки сільського господарства, вертикальної інтеграції, корпоратизації та глобалізації.

Висновки, пропозиції і рекомендації ґрунтуються на результатах критичного аналізу і синтезу, у більшості випадків підтверджені розрахунками або концептуальними моделями, є достатньо повними й аргументованими; поставлена мета дослідження у цілому досягнута.

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в поглибленні теоретико-методичних засад і розробці науково-практичних рекомендацій з розвитку вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу в умовах глобалізації. Її сутність визначається такими положеннями:

- узагальнено мотиваційні чинники вертикальної інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу (С. 55–56);
- систематизовано методичні засади комплексного оцінювання економічної ефективності діяльності вертикально інтегрованих суб'єктів аграрного бізнесу (С. 66–78);
- поглиблено теоретико-методичні засади позиціонування вертикально інтегрованих аграрних підприємств у глобальних і національних ланцюгах створення додаткової вартості (С. 159–163);
- підтверджено ефект конвергенційних вигід учасників вертикально інтегрованих суб'єктів аграрного бізнесу (С. 176–177);
- удосконалено поняттєво-категоріальне поле економіки завдяки уточненню змісту дефініції «вертикально інтегрована структура» (С. 201).

Практичне значення результатів дослідження полягає в підвищенні ефективності діяльності вертикально інтегрованих суб'єктів агробізнесу в умовах трансформаційних процесів глобального ринкового середовища.

Практичні положення й рекомендації схвалені й прийняті до використання Департаментом агропромислового розвитку та економічної політики Житомирської обласної військової адміністрації (довідка від

01.09.2023 р. № 08/1352/0/2-23/56) й агропідприємством ПП «ГАЛЕКС-АГРО» (довідка від 01.09.2023 р. № 215). Окремі результати дисертації знайшли застосування в освітньому процесі Поліського національного університету МОН України (довідка від 05.09.2023 р. № 1095/01-17).

Повнота висвітлення результатів дослідження в опублікованих працях.

У наукових публікаціях містяться основні положення й результати досліджень, що викладені в дисертації й виносяться на захист. За темою дисертації опубліковано 13 наукових праць загальним обсягом 5,2 ум. друк. арк., що належать автору, у тому числі: 3 статті у наукових виданнях, що індексуються у Scopus та/або Web of Sciences (0,6 ум. друк. арк. належать автору), 4 статтях у наукових фахових виданнях України категорії «Б», включених до міжнародних наукометричних баз даних (2,7 ум. друк. арк. належать автору). Усі наукові статті мають активні ідентифікатори DOI. Публікацій, що містять інформацію, віднесену до державної таємниці, або інформацію для службового користування, немає.

Основні теоретичні й практичні результати досліджень були в дистанційному (3 конференції) та очному (2 конференції) режимах участі оприлюднені на 5 міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема в м. Житомир, 27 квітня 2021 р., 27-28 травня 2021 р., 22-23 вересня 2022 р.; м. Харків, 20 травня 2021 р.; м. Суми, 26-29 жовтня 2021 р.

Загальний обсяг матеріалів конференцій становить 1,2 ум. друк. арк.

Отже, вимоги п. 8 і 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (у чинній редакції), – дотримані.

Оцінка структури, мови і стилю дисертації, відповідність дисертації вимогам МОН України і освітньо-наукової програми.

Дисертація написана діловою українською мовою. Матеріал викладено в

логічній послідовності, робота характеризується цілісністю. Загалом робота виконана охайно, без суттєвих граматичних помилок.

Дисертація Левківського Є.В. структурно складається з анотацій українською і англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків і додатків. Список використаних джерел подано до кожного розділу окремо.

Основний зміст роботи викладений на 161 сторінці машинописного тексту, що становить близько 6,7 ум. друк. арк. Загальний обсяг дисертації становить 223 сторінки, із яких 18 сторінок – додатки.

За структурою дисертація не за всіма позиціями відповідає вимогам, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (у чинній редакції). Так, обсяг анотацій є завищеним (0,41 ум. друк арк. проти нормативно встановленого на рівні 0,2-0,3 ум. друк арк.), а їх заголовки не повною мірою відповідає вимогам додатку 2 зазначеного наказу. Також не виокремлений обов'язковий елемент вступу «Апробація матеріалів дисертації», а «Практичне значення отриманих результатів» замінене на «Теоретичне значення отриманих результатів».

Текст дисертації, крім таблиць, рисунків і додатків, в цілому оформлений згідно з ДСТУ 3008:2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання». Обсяг додатків не перевищує обсягу основного тексту.

Список використаних джерел за усіма найменуванням побудований відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Водночас «Список використаних джерел» озаглавлений як «Використані джерела до розділу...», а їх нумерація є наскрізною для всіх розділів, що не повною мірою відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (у чинній редакції) в частині формування таких бібліографічних списків.

За своїм тематичним змістом дисертація відповідає вимогам освітньо-наукової програми «Економіка», що реалізується й акредитована в Поліському національному університеті МОН України.

Академічна доброчесність.

Порушень академічної доброчесності в дисертації і наукових публікаціях, у яких висвітлені основні наукові результати дослідження, на момент рецензування роботи не виявлено. Посилання на джерела запозиченого матеріалу в цілому коректні. Фабрикації чи свідомої фальсифікації даних не виявлено.

Відповідно до п. 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (у чинній редакції) не вважається самоплагіатом використання здобувачем своїх наукових праць у тексті дисертації без посилання на ці праці, якщо вони попередньо опубліковані з метою висвітлення в них основних наукових результатів дисертації та вказані здобувачем в анотації дисертації. Водночас, усі наукові праці здобувача містяться в анотації, списку використаних джерел і додатку; у тексті дисертації на них наявні посилання. У статтях, опублікованих у співавторстві, використані тільки ті ідеї, положення, які є результатом наукового пошуку здобувача.

Перевірка на використання здобувачем систем штучного інтелекту нами не здійснювалася, однак текст дисертації характеризується авторським стилем подання матеріалу, що вказує на достатній рівень самостійності автора.

Зауваження і дискусійні положення дисертації.

Результати якісного аналізу рецензованого рукопису дисертації свідчать, що поруч зі здобутками і позитивними аспектами, робота містить окремі дискусійні елементи та певні вади:

1. Підрозділ 1.1. дисертації «Історично-методологічні та теоретичні засади вертикальної інтеграції в умовах глобалізації та російської агресії» розкриває теоретичні засади вертикальної інтеграції в умовах глобалізації, що цілком відповідає поставленому завданню «розкрити еволюційно-методологічний та теоретичний контекст вертикальної інтеграції в аграрному

бізнесі». Водночас вплив військового стану, збройної агресії РФ проти України у роботі не досліджувався, відповідна мета не ставилася. До того ж немає і літературних джерел у списку, які б свідчили про дослідження цього аспекту. Зважаючи на це, назва підрозділу виглядає некоректно.

2. У тексті дисертації використовується категоріальний апарат, що не відповідає науковій економічній термінології. Так, потребує уточнення зміст дефініцій «вертикалізація», «вертикалізація аграрного бізнесу» з огляду на те, що «вертикалізація» є переважно технічним і медичним терміном, означає «доведення предмета до строго вертикального положення» (техн.) або методику «реабілітації постурального контролю, що спрямована на підтримку правильного положення тіла протягом дня і запобігання розвитку вторинних ускладнень» (мед.). Терміни «рентабельність капіталу» й «рентабельність реалізації» не можуть використовуватися як назви індикаторів, тому що «рентабельність» є економічною категорією, а її вимірником є «рівень рентабельності», що обчислюється в абсолютних і відносних показниках. Вираз «земельний банк» в умовах ринку землі не є синонімом «землекористування», «бізнес-кейс» доцільно замінювати українським аналогом «виробнича ситуація», «діджитал-технології» - «цифровізація» тощо.

3. Об'єктом дослідження дисертації, цілком коректно, визначено «процес вертикальної інтеграції в агробізнесі під впливом перманентних змін глобального бізнес-середовища». У даному аспекті інтеграція, за нашим визначенням, виступає як економічні відносини суб'єктів господарювання та їх об'єднань, а також галузей і підгалузей економіки з приводу створення інтегрованих економіко-виробничих систем та/або інституцій для реалізації спільних економічних інтересів у коротко- та довгостроковій перспективі завдяки виробництву конкурентоспроможної продукції (товарів, робіт, послуг) для задоволення споживчого попиту на всіх етапах технологічного ланцюга створення додаткової вартості, забезпечення сталого й просторового розвитку на всіх рівнях ієрархії й гарантування продовольчої безпеки держави. Аналогічно тлумачиться і сутність агробізнесу як підприємницька діяльність в аграрному секторі економіки, що провадиться на законних підставах її

суб'єктами – фізичними та юридичними особами, об'єднаннями юридичних осіб. Зважаючи на це, потребує пояснення сутність «вертикально інтегрованої структури агробізнесу» з огляду на суб'єктний склад підприємницької діяльності та інтеграційних відносин, оскільки «структура» не є суб'єктом господарювання відповідно до нормативно-правової бази України, а також не відображає змісту економічного агента у розумінні економічної теорії.

4. Загальновідомо, що глобалізація являє собою «процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації». З огляду на це, робота тільки б виграла, якби поза увагою автора не залишилися політичні, соціальні, культурні та інші аспекти економічної діяльності вертикально інтегрованих суб'єктів агробізнесу, їх ролі в глобалізаційних процесах.

5. На рис. 3.24 дисертації наведене авторське бачення ланцюга формування доданої вартості продукції рослинництва в аграрних вертикально інтегрованих структурах. Виходячи з рисунка, додана вартість формується з матеріальних виробничих витрат, вартості імпорту тракторів у попередньому році, вартості кредитних ресурсів, наданих сільгосптоваровиробникам, експортної ціни на мінеральні добрива і засоби захисту рослин, а також світових цін на пшеницю, ячмінь і кукурудзу. При цьому стадії переробки, зберігання, транспортування чи збуту продукції не наведені. Тому потребує додаткового пояснення авторське розуміння процесу створення доданої і додаткової вартості як в цілому, так і за умов розвитку вертикальної продуктової інтеграції, а також сутність норми додаткової вартості, зокрема й в концепції глобальних ланцюгів вартості в агропродовольчому секторі економіки.

6. Дисертація тільки б виграла, якби здобувачем був більш глибоко проаналізований теоретичний базис формування інтеграційних відносин і корпоратизації в аграрному секторі економіки України, а також досліджене питання розвитку вертикально інтегрованих суб'єктів агробізнесу на засадах сталого розвитку і ESG-концепції, що прямо пов'язано з глобалізаційними трендами і мейнстримом економічної науки, визначена й оцінена їх роль у міжгалузевих відносинах.

Загальний висновок.

Дисертація Левківського Євгенія Володимировича «Розвиток вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу в умовах глобалізації», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», є самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, виконаною на актуальну тему. Отримані результати дослідження і наведені рекомендації у сукупності забезпечують розв'язання наукового завдання теоретико-методичного обґрунтуванням наукових засад й розробки практичних рекомендацій щодо розвитку вертикально інтегрованих суб'єктів агробізнесу в умовах глобалізації.

У цілому дисертація відповідає пунктам 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (у чинній редакції), а її автор – Левківський Євгеній Володимирович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка».

Офіційний опонент:

**доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН,
головний науковий співробітник
відділу організації менеджменту,
публічного управління та адміністрування
ННЦ «Інститут аграрної економіки»**

А. О. Гуторов

Підпис А. О. Гуторова засвідчую:

Учений секретар
ННЦ «Інститут аграрної економіки»
д.е.н., професор, член-кореспондент НААН

О. Г. Шпикуляк